

HASAN EREN'İN YAZILARI

Hasan EREN,
Çev.: Ayşe ÖZ*

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK (SÖZCÜK VE DEYİM AÇIKLAMALARI): Csülök. *Magyar Nyelv* XXXVIII, 1941, 264-265

Csülök : *Csülök*¹ sözcüğü Eski Çağ'da 17. yüzyıldan başlayarak *csürök* şeklinde geçer. Bu sözcük *Etimoloji Sözlüğü*'ne göre (kısaltması: EtSz.) 18. yüzyılın sonuna kadar sadece *r-li* biçimlerle görünür (EtSz. I, 1241). İlk *l-* biçimiyle kullanılan *csülök* sözcüğünün varyantı 1807 yılına aittir. Lehçelerde her iki biçim de bilinir. Bu sözcüğün anlamları şu şekildedir: **1.** 'játék neme' (bir oyun türü), conus (koni), kegelförmige Figur (koni biçimli figür), Kegel (koni) vb.'; **2.** 'szököcsont (hayvanların ayak bileğindeki bir kemik parçası), pata (toynak)'; **3.** 'kötél hurka (halat döngü), lyuka (delik), füle (kulak)'.

Bu sözcüğün etimolojisiyle birçok kişi ilgilenmiştir. BUDENZ, Magyar-Ugor összehasonlító szótár (kısaltması: MUSz.) adlı çalışmasında *csülök* biçimini orijinal ve 'Öhr, Öhse eines Strickes' anlamını birincil sayarak bu sözcüğü Mordvin dilindeki *kilgiķš*, *kilgekš*, *kilgokš*, *kilkš* 'Schlinge' sözcüğüyle açıklamıştır (BUDENZ, MUSz. 380). WICHMANN bu sözcüğü, Fince *sorkka* 'gespaltener Huf, (fig.) Fuss', Vogulca *širGĪB* 'Hüfte, Hüftbein', Ostyakça *šqrkâp* 'aynı' sözcük grubuyla karşılaştırmıştır (WICHMANN: FUF. XI, 201, 258). MUNKÁCSI ise *csülök* sözcüğünün kökenini Kafkasya'daki (Udi dilinde) *čilik* 'Klaue' sözcüğünde bulunduğunu düşünmüştür (MUNKÁCSI: Nyr. XXIX, 153 ÁKE. 208). SIMONYI, *csülök*

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hungaroloji Anabilim Dalı, e-posta: ayoz@ankara.edu.tr

¹ Türkçede *çelik çomak oyunu* olarak bilinir (ç.n.).

sözcüğünün iki şeklini birbirinden ayırmış ve birinin kökenini *tülök-türök* (boynuz) sözcüğüne dayandırmış, diğerini ise *telek* (arsa) sözcüğüyle ilişkilendirmişti (SIMONYI: Nyr. VII, 354). Yukarıda sıralanan bu çözümleme girişimleri *Etimoloji Sözlüğü*'ne göre kabul edilemezdir.

Bana göre ise sonuçta bu sözcük Rusça kökenlidir. Bu sözcüğün karşılığı olan Rusça sözcük *čurok*'tur ve anlamı ise SÁNDOR MITRÁK'ın kısa açıklamasına göre 'pige'dir. PAWLOWSKY'ye göre 'das Klötzchen, Hölzchen, Stöckchen; das Kurningklötzchen; das Kurni-od. Kurningspiel (wobei jeder der Spieler die in einem vorgezeichneten Quadrat in einen Haufen gelegten Klötzchen seines Gegners mit Knüppeln hinauszuschleudern sucht)' anlamlarını taşır (PAWLOWSKY: RDWb.³ 1737).

Bu etimolojinin anlam bilimi açısından ciddi bir engelinin bulunmadığını düşünüyorum. Macarca sözcüğün ikinci anlamı olan 'szököcsont (hayvanların ayak bileğindeki bir kemik parçası), pata (toynak)'nın oyunla ilgili olduğu anlaşılır. Ancak 'kötél hurka (halat döngü), lyuka (delik), füle (kulak)' sözcüklerinin anlamlarının bunlarla olan bağlantısı çok açık değildir. Biçimsel bağlamına ilişkin olarak ise şunları dikkate almamız gerekir. ANTAL HORGER, *Szinnyei-Emlékkönyv*'de (Szinnyei Anı Kitabı) yayımlanan "A hangrendi párhuzam (Fonetik Benzerlik)" adlı makalesinde Macarcanın ses tarihinde "art damaksıl > ön damaksıl yönündeki geçişlerin ancak kendiliğinden meydana geldiği" sonucuna ulaşmıştı (MNY. XXIII, 132). HORGER'in örnekleri arasında bizim açımızdan aşağıdakiler oldukça ilgi çekicidir: (Slav dillerinde *stlōpō*>) lehçesi *colop*>*cölöp*; (Slav dillerinde *čeljadl* >) Macarcada *család*>*cseléd*; (Slav dillerinde *čša*>) Macarcada *csása*>*csésze*; Slovakça *ščava*> lehçesi *cséve*; Slav dillerinde *járica*> Macarcada *jérce*; Slav dillerinde *kopanjica*> Macarcada *köpénce* (>*köpéce*); Slav dillerinde *korab*>*keréb* (>*kerép*); Slav dillerinde *kosmata*> Macarcada *köszméte* vb. Bu duruma göre o halde Rusça *čurok*> Macarca *csürök* etimolojisi ses bilimi açısından da kurala uygundur. Macarca sözcüğün orijinal şekli *Etimoloji Sözlüğü* yazarlarının söylediği gibi *csürök* idi ve *csürök* biçiminden de herkesçe bilinen *r-l* ses değişimiyle *csülök* biçimi meydana gelmiştir.

Bu oyun sadece Ruslarda değil diğer uluslarda da iyi biliniyordu. Bu zamana kadar Macar folklor literatüründe, bildiğim kadarıyla, bundan hiç bahsedilmemiştir. *Magyarság Néprajza* (Macar Halk Bilimi) da buna hiç değinmez. Oyunun yaygınlığı ile uğraşmaya ayrıca değerdir. Burada sadece şu kadarını söyleyebilirim ki Osmanlı Türkleri de bu oyunu çok iyi biliyordu. Eski bir Çin kaydına göre bu oyun eski Türklerde de bilinmiyor değildi. Ancak burada bir çocuk oyunu olarak söz edilmemesi ilginçtir. Bu Çin

kaydının çevirisinde “Erkekler *hyupu* adlı enstrümanı büyük bir zevkle çalarken, kadınlar *csülök* oyununu oynamayı çok severlerdi.” denilir (A.CAFEROĞLU, Cihan edebiyatında Türk Kobuz'u: Ülkü VIII [Ankara, 1936-1937.], 204). Osmanlıca *čalik* ‘csülök’ (Macarcadaki *csülök* ile Türkçedeki *čalik* arasında etimolojik olarak hiçbir bağlantı yoktur.) sözcüğünden türetilen Bulgarca *čilik* sözcüğü de gösteriyor ki bu oyunu Bulgarlar Türklerden almıştır² ve her iki ulus da günümüze kadar bu oyunu zevkle oynamıştır. *Csülök*, Gagavuzların da en yaygın çocuk oyunlarından biridir (V. A. MOSKOV, Gagauzy Benderskago uęzda: Etnografičeskoe Obozręnie XLIV [1900.], 49). MOSKOV’un belirttięi kısa bir notta (67. 1. 25. j.) řu ilginç verileri de bulmaktayız: *csülök* sözcüğünün adı bugünkü Rusça’da *čiz*, *čizik*, *čivil*, *čurok* ve *řil’cy*; Doęu Ukrayna’da konuşulan lehçede ise *cirka* olarak söylenir. Votyakçadaki adı *čiz’dir*; Gürcücede ise buna *čilikia oba* derler. MOSKOV’un da belirttięi gibi bu sözcük etimolojik bakımdan Türkçedeki adlandırılmasıyla (*čalik*) benzerlik içindedir.

Haszura. *Magyar Nyelv XXXVIII, 1942, 194*

Haszura: *Macar Dilinin Tarihsel Sözlüğü*’nde (kısaltması: MTSz) řu verileri bulmaktayız: *haszura* hasırdan, süpürge otundan veya darı püskülünden sicimle örölmüş ve içine tütün balyalarının sarıldığı örtüdür. Alföld, Arad ili, Majlátfalva, Bánság ~*hacura* ‘aynı’, Csongrád ~*hacura* ‘aynı’ Sárret (Bihar ili) (Debreceni Szemle VII, 405). –Kökeniyle bugüne kadar hiç kimse ilgilenmemiştir. Ancak ‘*die Schilftmatte, teges cannea*’ anlamına gelen (Ivekovič-Broz 1, 372) Sırpça-Hırvatça *hásura* (>*ásura*) sözcüğüyle bağlantılı olduğu su götürmezdir. *Hásura*, Slavca bir sözcük de değildir. Daha ziyade Bulgarca *chasyr* (Gerov V, 489) ve Romence *hásur* (ŞAINEANU, *Influenta orientală* II, 211) bilgisini de hesaba katarak Arapça kökenli Osmanlı Türkçesi *hasır* ‘*die Matte*’ (~krm. *hasır*, *xasır* ‘*ein Sack aus Matten*’) sözcüğünün alıntı halidir.

² MIKLOSICH, *Die türkischen Elemente in den südostund osteuropäischen Sprachen* 55 adlı çalışmasında Bulgarcadaki *čilik* sözcüğünün uygunsuz bir biçimde Türkçe *jirid* ‘Palmenstock, Stock den man beim Dschiridspiel (einem gymnastischen Spiel zu Pferde) auf den Gegner schleudert, der ihn auffängt und weider zurückschleudert’ sözcüğünden ortaya çıktığını açıklar.

Keszer. *Magyar Nyelv XXXVIII, 1942, 194*

Keszer: *Macar Dilinin Tarihsel Sözlüğü*'ne (kısaltması: MTSz) göre *keszer* sözcüğünün anlamları: **1.** 'kesici balta' Szeged; **2.** 'gemi parçalarını hazırlamak için kullanılan çapa şeklindeki keser' Törökbecse. –Madde başı durumundaki *keszer* sözcüğü için Macar Dilinin Tarihsel Sözlük editörü, Slavca kosorj 'Sichel' sözcüğünün alıntısı olan *kacor* 'kertészkes (bahçıvan bıçağı), szőlőmetsző kés (üzüm kesen bıçak), nádvágó sarló (kamış kesen orak)' bilgisine gönderme yapar. Oysa iki sözcüğün birbiriyle hiçbir bağlantısı yoktur. Sanıyoruz ki Sırpça-Hırvatça *kèser* 'eine Art Zimmeraxt, asciae genus, dolabra' anlamına gelen *keszer* sözcüğü –yayılma alanına bakılırsa- muhtemelen Sırpça-Hırvatça aracılığıyla Macarcaya girmiş olan Osmanlı Türkçesinde yer alan alıntı bir sözcüktür (VUK³ 273; IVEKOVIC-BROZ 1, 523; HASz. IV. 939).³ *Keszer* sözcüğünün uygun Türkçe karşılığı, Osmanlıca *käsär* 'petite hache, herminette, outil de charpentier et de menuisier' (BARBERIER DE MEYNARD II, 630) (< *käs-* 'couper'). –Arnavutça *kesër, tšesër* 'Axt' sözcüğü de Türkçe kökenlidir (G. MEYER, EtWB. 224).

Kuti. *Magyar Nyelv XXXVIII, 1942, 194-195*

Kuti: *Macar Dilinin Tarihsel Sözlüğü*'ne (kısaltması: MTSz) göre Alföld'de 'dobox (kutu)' anlamında bilinir ve *dohányos kuti* (sigara kutusu) sözcüğü Arad ilindeki Majláthfalva'da 'dohánytartó faedény (tütün tablası)' olarak kullanılır. Bu sözcük de Osmanlı hakimiyeti dönemindeki Türk etkisinin hatırasıdır. Bu sözcüğün uygun karşılığı Osmanlı Türkçesinde şöyledir: *quti*>*qutu* 'boîte, petit coffre' (BARBERIER DE MEYNARD II, 566). Türkçe sözcük doğrudan ya da dolaylı bir biçimde birçok Balkan dillerine de girmiştir: Yunancada *kovrí* 'boîte; (petite) caisse; cassette; coffret' (PERNOT 244) | Arnavutçada *kuñ* 'Schachtel' (G. MEYER, EtWB. 218) | Bulgarca *kutija* 'dobox' (GEROV II, 435) | Sırpça-Hırvatça *kútija* (Vuk³ 329; Ivekovič-Broz 1, 609; HASz. IV, 838) | Romence *cutie* 'kleiner Kasten, Schachtel, Büchse, Dose' (TIKTIN I, 471; ŞAINEANU, *Influenta orientală* II, 151). Yukarıda sıralanan Balkanlar'a ait verilerden Macarcadaki *kuti* sözcüğünün doğrudan sadece Osmanlıcadan geldiği anlaşılıyor. Güney Slav ya da Rumen dilinin aracılığının olması mümkün değildir.

³ Ender olan Sırpça-Hırvatçadaki *česer* (HASz. II. 134) –bilinen (1. MNY. XXXVI, 181) *k-* sesinin *č, č* sesine dönüşmesiyle-- *kèser*'den meydana gelmiştir.

Ostjâk tořâs. Magyar Nyelv XXXVIII, 1942, 117

Ostjâk toşâs: Ostyak dilinin Türkçe alıntı sözcüklerini “Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen” adlı çalışmasında (FUF. II [1902.], 81-137) PAASONEN ele almıştır. PAASONEN’in derlediği sözcük dizinine ‘tetõ (çatı)’ anlamına gelen *ostjâk toşâs* verisini de eklememiz gerekmektedir.

Kâşgarlı Mahmud’un 1077 yılına ait *Divanü Lugati’t-Türk* adlı çalışmasında şu bilgiyi görmekteyiz: *tarus* ‘Dach’ (I. C. BROCKELMANN, Mitteltürkischer Wortschatz 197). Bu sözcük bugün sadece Abakan’daki Tatarların Koybal boyunun Madyr kolunda *turasqa* ‘Dach’ şeklinde kullanılır (RADLOFF, Wb.). Bu sözcük diğer Türk lehçelerinde hiç bilinmemektedir ya da en azından kayda geçirilmemiştir. Buna rağmen biçimsel ve anlamsal benzerlikleri nedeniyle *ostjâk toşâs* sözcüğünü Türkçe *tarus* sözcüğünden ayıramayız.

Vambéry. Magyar Nyelv XXXIX, 1943, 230-231

Vambéry: JÁNOS MELICH (Eötvös, Munkácsy, Vambéry: MNy. XXXVIII, 302), MAX GOTTSCHALD’ın “Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung” adlı çalışmasıyla (München- Berlin², 1942) ilgilenir. Eserin 18. bölümünde “Almanca soyadlarının Latinceleştirilmesinden ve başka değişimlerinden bahseder... *Hundsörfer*’den (bu şekilde!) *Hunfalvy*, *Bamberger*’den *Vambéry* (bu şekilde!) soyadı böyle meydana gelmiştir.” diye yazar. Melich “şu halde GOTTSCHALD’a göre *Vambéry* ‘Alman-Macar’dır’ ve adı *Bamberger* idi (doğru bir ifadeyle: *Wamberger* ‘Weinberger’)...” diye devam eder.

Vambéry adının kökenine ilişkin olarak bizzat Ármin Vambéry’nin görüşü ilginçtir. Vambéry’nin “Küzelmeim (Mücadelelerim)” adlı otobiyografisinde (Bp., 1905) şu verileri okuyoruz: “Büyük dedem, duyduğum kadarıyla, imparator II. József Yahudi inancındaki tebaasını soyadı almaya mecbur edince Bavyera ülkesindeki Bamberg şehrinde Macaristan’a gelmiştir. Burada doğmuş olan büyük babasının aklına atalarının yaşadığı şehir gelmiş ve Yahudilerin nüfus kütüğüne kendisini *Bamberger* adıyla kaydettirmiştir. *B* harfi [!] zamanla yumuşayarak *W* harfine [!] dönüştü ve babam artık kendisine *Wamberger* demişti. Ancak bu zorlama isimle çok fazla anılmazdı, çünkü Ortodoks Yahudiler eskiden, babanın adının erkek çocuğun ön adı olması gerektiği şeklindeki Doğu geleneğini benimsemişlerdi. Buna göre soyadların sadece resmî kullanımda önemi vardı.” (a.g.e 3-4.).

Yani, Vámbéry'nin sözlü aile geleneğine dayalı bu açıklaması *Bamberger>Wamberger>Vámbéry* etimolojisini haklı çıkarır görünüyor. Bu tanınmış bilim adamı, *Vámbéry* adını 1858 civarında "seçmiş" (a.g.e 154), daha doğrusu yabancı olan adını "resmî bir onaylama olmadan Macarcaya dönüştürmüştür." (a.g.e 339).

Kaydan. Magyar Nyelv XXXIX, 1943, 315-316

Kaydan: Macaristan'da yaşayan birkaç Peçenek'in kullandığı isimdir. György Györffy'e göre (Besenyök és magyarok [Peçenekler ve Macarlar]: Körösi Csoma-Archivum [kısaltması: KCsA.] I. cilt 458) bu sözcük, 1241 yılındaki sefere ilişkin Rus yıllıklarında da каиданъ biçimiyle geçen Moğolların komutanlarından birinin ismiyle uygunluk gösterir (Hodinka, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai 406). Györffy (a.g.e.), "Tolna ilindeki Peçenek yerleşim yerlerinden birinin isminin *Kajdacs* olması, Konstantinos'da ise Peçenek beylerinden birinin adının *καϊδοίμ* olması ilginçtir." diye yazar.

Tolna ilindeki Peçenek yer ismi olan *Kajdacs* ile *Kaydan* arasında herhangi bir ilişki olması pek mümkün değildir.⁴ Peçenekli bir prens ismi olan *καϊδοίμ* sözcüğünün *Kaydan* ile olan ilişkisi de açık değildir.⁵ Ancak *Kaydan* sözcüğünün Moğolca каиданъ ismiyle uyuştugu noktasında Györffy'e kesinlikle hak vermemiz gerekir.

Bu ismi sadece Moğolların kullanmadığını, aynı zamanda bir zamanlar Türklerin de sıklıkla şahıs adı olarak kullandıklarını görürüz. Abû Hayyân'ın *Kitâb al-idrâk li lisân al-Atrâk* adlı eserinde genel bir kişi adı olarak *Qaidan* şeklindeki kişi adını bulabiliriz (A.Caferoğlu baskı 74. 1.).

Kaydan sözcüğünün aslında bir Türk kişi adı olduğu 14. yüzyıldaki bu Kıpçakça veriden anlaşılmaktadır. Bu sözcüğün ne anlama geldiği hala bilinmiyor.

⁴ Tolna ilindeki *Kajdacs* yer adının Vas ilindeki *Kajd* yer adıyla, daha doğrusu Türkçe ve Moğolcada bulunan *Kajdu* kişi adıyla ve bütün bunların Türkçedeki *kaj* 'haragszik (öfkelenmek, sinirlenmek)' fiiliyle olan muhtemel bağlantısını PAIS Káld: MNY. XXV, 124 adlı eserle karşılaştırınız. GYÖRFFY (a.g.e. 416, 458) bu karşılaştırmaya gönderme yapmıyor. Editörün notu.

⁵ Lajos Ligeti (NyK. XLIX, 207), ? işaretiyle gösterilen Konstantinos'un verisini *Quajdum* olarak okur.

**NYELVTÖRTÉNETİ ADATOK
(DİL TARİHİNE AİT BİLGİLER):**

Kiköcsén. *Magyar Nyelv* XXXIX, 1943, 157

Kiköcsén: SÁNDOR TAKÁTS'ın "A magyar solymászat (Macar Doğancılığı)" adlı makalesinden (BSz. CLIX [1914.], 321-38) şu paragrafi aktarıyorum: "Kara bey Ferencz Nádasdy, Viyana'ya ve Pozsony'a da avcı kuşlarını beraberinde götürmüştür. Bu kuşlar arasında *sprinc (ráró)* ve *kiköcsén* kuşlarını da zikreder. Bu kuşlardan ilkini çok iyi biliyoruz. *Kiköcsén* kuşunun ne olduğu ilerleyen sayfalarda anlaşılmaktadır. Simon Forgách 1579 yılında György Zrinyi'ye iki şahin gönderir ve 'bunlardan biri olan *kiköcsén*, havada güzel bir kuştur ve ne var ki çok büyük değildir.' diye yazar. Lőrincz Zay 1583 yılında da *kiköcsén* kuşunu zikreder ve onun bir doğan olduğunu açık bir ifadeyle yazar. *Kiköcsén* hakkında birisi *sólyom* ifadesini kullanırken, diğeri *ölyü* ifadesini kullanmaktadır, ancak bunlar arasında bahse değer özel bir ayırım bulunmaz. Çünkü bu yüzyıla ait sayfalar *sólyom* ve *ölyü* sözcüğünü rastgele kullanırlar." (a.g.e. 330-1). *Kiköcsén* sözcüğüne başka kaynaklarda rastlamadım. Öyle görünüyor ki şimdiye kadar sözlüğe girmiş de değildir. Belki Türkçe kökenli bir sözcüktür, ancak benzer sözcüğü Türkçe sözlüklerde de bulamadım.

